

Jakab György¹ – Patai Rita²

¹ Digitális Jólét Nonprofit Kft.

² Közép-Pesti Tankerület

Profil és profilalkotás a digitális életvilágban

„Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat...”
(József Attila: Levegőt!)

„Az emberi civilizáció az oktatás és a katasztrófa versenyfutása”
(H. G. Wells)

A digitális profilalkotás módszerét egyre több területen alkalmazzák a gazdasági és a politikai életben. A közvetlen pedagógiai gyakorlatban azonban viszonylag újdonságnak számít, ezért úgy gondoltuk, hogy az általunk kidolgozott profilozási gyakorlat bemutatása előtt érdemes fölvezetni ennek általános kereteit és jellemzőit

A profilalkotás hagyománya

Pszichológiai személyiség típusok, profilok és perszónák

Az egyéni személyiségjegyek és közösségi jellemzők megrajzolása és tipizálása nem újkeletű dolog a közgondolkodásban, illetve a tudományos életben. Pozitív és negatív előítéletek formájában segít megérteni az emberek (önmagunk és mások) gondolkodás- és viselkedésmódját, illetve segít abban, hogy jól kezelhető egységekbe rendezzük a valamilyen okból hasonlóknak gondolt embereket, és ezáltal tegyük láthatóvá szerepeiket és viszonyaikat. Az asztrológia által készített horoszkópok, a fiziognómia (arcvonalás) által kidolgozott személyiségképletek, vagy éppen a ma is divatos nemzetkarakterológiák mind ezt a célt szolgálták és szolgálják. A mai értelemben vett tudományos igényű profilozás eredete a különböző pszichológiai személyiség típusok elkülönítésére vezethető vissza. Az első ilyen jellegű fennmaradt leírás a görög származású római orvos, Galénosz (i. sz. 129–216) nevéhez fűződik, aki úgy vélte, hogy az emberek alapvetően négy kategóriába sorolhatók: szangvinikus, kolerikus, flegmatikus vagy melankolikus. A sokoldalúan leírt típusokat Galénosz még szorosan összekapcsolta a különböző testnedvek működésével, illetve az őselemekkel is (Carver és Scheier, 2003). A számos modern tipologizálási program talán legismertebb képviselői a Carl Gustav Jung által leírt úgynevezett *perszónák* (Jacobi, 2009), amelyek társadalmi szerepeinket jelenítik meg, vagy a szintén általa megrajzolt úgynevezett archetípusok, amelyek az emberi nem közös mintázatát hordozzák (Jung, 1947). Érdemes megemlíteni még a Szondi Lipót által kidolgozott úgynevezett ösztönprofilokat (Benedek, 1987),

amelyek mindmáig fontos értelmezési és viszonyítási keretet adnak a pszichológiai diagnosztika számára.

Profilalkotás a kriminalisztikában

A profilozás másik nagy területe a kriminalisztika lett, ahol jóval komplexebb modellek születnek (Alföldi, 2012; Lehoczki, 2014). A rendőri munkában ugyanis komoly segítséget jelentett, hogy a hasonló jellegű ismétlődő bűnesetek felderítéséhez szociológiailag és pszichológiailag is megalapozott személyiség típusokat, fantomképeket tudtak társítani: a „Kit keresünk?” kérdés helyébe a „Milyen személyiség típusú embert keressünk?” kérdés lépett. A kriminalisztikában ma már széles körben elterjedt mind az esetleges áldozatok, mind pedig az elkövetők ilyen jellegű profilozása¹, amelynek ismerete témánk – például online zaklatás – szempontjából is roppant releváns lehet a későbbiekben².

A perszóna-módszer alkalmazása a tervezői gondolkodásban (dizájn-gondolkodás)

Az elmúlt évtizedekben egyre több területen népszerűvé váló úgynevezett tervezői gondolkodás legfőbb sajátossága az, hogy a felhasználó igényeiből és nézőpontjából kiindulva rugalmasan, kreatív módszereket használva keresi a megoldást a különböző problémákra. Legfőbb újdonsága az, hogy míg a hagyományos mérnöki és pedagógiai tervezés középpontjában egy előre szigorúan meghatározott cél és egy azt lineárisan lebontó technológiai leírás áll, addig itt a megrendelő személyére szabottan igyekeznek megtervezni a folyamatokat. A kétféle gondolkodásmód különbségének megértéséhez érdemes az építészek és lakberendezők munkájára gondolni. Ahhoz, hogy kényelmes és „otthonos” lakásokat építsenek, nem elegendő, ha csupán szakmájuk alapvető technológiai sajátosságait ismerik a rajzasztaloknál. Legalább ennyire fontos, hogy megismerkedjenek a leendő lakók személyiségével, élet- és gondolkodásmódjával, illetve, hogy rugalmasan és kreatív módon alkalmazkodjanak az ő igényeikhez. A dizájn-gondolkodás komoly lendületet adott a hagyományos tömegiskolai rendszerrel elégedetlen pedagógusok számára is (MacGilchrist és mtsai, 2011; Robinson és Aronica, 2018). A korábban csak az úgynevezett alternatív iskolákban meghirdetett gyermekközpontú oktatás ugyanis egyre népszerűbbé válik a központi tantervek lebontására és a tanítás technológiájára koncentrált tananyagcentrikus tömegiskolai rendszerrel szemben. Ezen a területen is mind elfogadottabbá válik az, hogy a diákok szociokulturális háttérének és motivációs bázisának ismerete nélkül nem lehet igazán eredményesen tanítani. A dizájn-gondolkodás egyik leggyakrabban használt módszere a perszónaalkotás, amely hatékonyan érvényesíti a szemlélet emberközpontúságát. A módszer lényege, hogy a tipikus vagy konkrét felhasználót, illetve felhasználói csoportokat valós személyként (nem, kor élettörténet; igények, motivációk, szükségletek) képzeletben el, így olyan terméket vagy szolgáltatást nyújthat, amely valóban a célcsoport – például a gyermekek (Antle, 2008) – igényeit elégíti ki. A perszóna megalkotását természetesen alapos kutatás, a célcsoport szegmentálása, illetve az adott személy közvetlen megismerése előzi meg (Gergely és Révész, 2021).

A profilalkotás a hagyományos iskolai gyakorlatban

Az egyes személyekre, csoportokra vonatkozó profilalkotás a pedagógiai elméletben és gyakorlatban sem ismeretlen: a „skatulyázás” nemcsak a diákok, tanárok, hanem az egyes intézmények esetében is jól megfigyelhető. Ezek a típusok sem csupán a jól ismert tanulmányi rangsorokra, fokokra és elvárt „érdem”-jegyekre korlátozódnak, hanem jóval komplexebb módon valósulnak meg: gondoljunk csak a Karinthy Frigyes által

megformált tanárfigurákra, vagy a „Jó tanuló” és „Rossz tanuló” alakjaira. A pedagógiai profilalkotás egyik alapvető sajátossága az, hogy természetes (legitim) módon történő adatgyűjtésre épül. A diákok előmenetele nyomán folyamatosan gyűlnek és rögzülnek az információk a különböző naplókban, statisztikákban³ és a tanárok fejében. A diákprofilok alapját a tantárgyi értékelések és a sokféle személyiségvonást tartalmazó magatartás- és szorgalomjegyek adják, de számtalan informális érkező tanári tudás és tapasztalat is segít a tanulók tipizálásában. Ezek az általános diáktípusok, vagy éppen roppant személyes arcélek természetük szerint alapvetően a pedagógiai célok és tantervek hatékony érvényesítését szolgálják. A formális értékelések fontos visszajelzést küldenek a diákoknak és a szülőknek, az informális értékelések és biztatások pedig segítik a tanítás-tanulás eredményességét, formálják a diákok identitását és egymás közötti kapcsolatait⁴.

A digitális életvilág jellemzői

A digitális életvilág fogalma

A *digitális életvilág* fogalma (Susskind, 2021) olyan társadalomra utal, amelyben az ember és a gép (a digitális technológia) integrálódik eddig soha nem látott egységes hálózatba. Susskind három olyan elemet emel ki, amelyek a jelen és a közeljövő technológiai társadalmát meghatározzák:

- Az „egyre több mindere képes komplex rendszerek”, vagyis a mesterséges intelligencia (elsősorban a gépi tanulás) térhódítása.
- Az „egyre inkább integrált technológia”, vagyis az online és az offline „világ”, sőt a technológia és az emberi test összeolvadása a viselkedésünket folyamatosan monitorozó és befolyásoló eszközökkel, valamint a kiterjesztett virtuális valóság alkalmazásával.
- Az „egyre inkább számszerűsített társadalom”, vagyis az okoseszközök által gyűjtött hatalmas mennyiségű adat (*big data*) összekapcsolódása.

Mindez egyrészt azt jelenti, hogy a biológiai és technológiai elemek szerves összekapcsolásával sajátosan új ember-gép viszonylatok („kibernetikus organizmusok”: kiborgok) alakulnak ki: például emberi aggyal irányított robotok, emberekbe ültetett gépi szabályozók (művétagok, mikrochip a fejben stb.). Ennek nyomán egyre inkább elbizonytalanodnak a határok az ember és a gép között, ami az ember, illetve „emberi” fogalmának elmosódásához, az úgynevezett transzhumanizmus vagy poszthumanizmus problémájának megjelenéséhez is vezet (Horváth és mtsai, 2019). Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy az ember sok tekintetben ki lesz szolgáltatva az általa létrehozott, ám egyre inkább átláthatatlan gépi technológiának, hiszen az automatikusan tanuló „intelligens” gépek jóval gyorsabban és hatékonyabban tudnak majd elvégezni olyan tevékenységeket, amelyeket korábban kizárólag emberek végeztek. A hagyományos technológiai munkamegosztás során a tervező és programozó ember előre megtervezte a gép algoritmusát és folyamatosan követte tevékenységét. A digitális életvilágban ezzel szemben a gépi program képes önmagától megtalálni a leghatékonyabb döntéseket az adott funkcióknak megfelelően. Fontos korszakhatár volt ebből a szempontból az ezredfordulón az az esemény, amely során a hatalmas sakkadatbázissal rendelkező Deep Blue elnevezésű sakkszámítógép legyőzte az éppen regnáló sakkvilágbajnokot, Garri Kaszparovot. Néhány évvel később a sakknál jóval bonyolultabb gó játékokban is megtörtént az ember „trónfosztása”, ami a továbblépés irányát is megmutatta. Itt ugyanis a programozók már nem a legjobb emberi játszmákat kódolták be a számítógépbe, amely ezeket elemezve hozta meg a legjobb döntéseket, hanem úgy programozták, hogy önmaga találja meg a nyerő lépéseket a legjobb

emberi játékos szemben. A játékokon túl a mesterséges intelligencia egyre inkább életünk szerves részévé fog válni a közeljövőben (Csepeli, 2020). Ennek látványos példája (Somkutas és Kóhidi, 2017) az önvezető autó, amely óriási adatmennyiség (időjárás, útviszonyok, közlekedési táblák, forgalmi viszonyok stb.) egyidejű feldolgozása mellett képes önálló döntéseket hozni az út során. Nyilvánvaló, hogy ezt előre nem lehet beprogramozni. A biztonságot már a gép öntanuló vezérlése adja, amely sok tekintetben hatékonyabb döntéseket tud hozni, mint az ember, hiszen nagyságrendekkel több információ birtokában tud dönteni. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy az utas (már nem is vezető) ki is van szolgáltatva a gép által automatikusan meghozott döntéseknek. Ez pedig már nem a távoli jövő, hanem napjaink valósága. Az úgynevezett okosórától az okos háztartási eszközökön át az okos városokig egyre nagyobb számú érzékelő vesz bennünket körbe, amelyek adatbázisokba rendezik a rólunk és környezetünkől kapott információkat, és automatikusan szervezik és formálják életünket: diagnózisokat felállítva jelzik egészségi állapotunkat, működtetik háztartásunkat és közösségi tereinket.

A digitális életvilág kockázatai

Az emberi tevékenység és a digitális technológia, a mesterséges intelligencia és a biotechnológia ilyen jellegű szerves összekapcsolódása természetesen számtalan előnyös lehetőséget ígér, miközben persze azt is tudjuk, hogy – mint minden, ember által készített eszköz – számtalan veszélyt és kockázatot is hordoz (Harari, 2018). Legfőképpen azt, hogy egyre inkább ki vagyunk szolgáltatva a nálunk sok tekintetben hatékonyabban működő digitális technológiának.

Napjainkban válik ugyanis igazán nyilvánvalóvá, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal digitális nyoma marad. Életünk egyre több területe bontható le jól strukturált adathalmazokra, amelyeket az egyre növekvő digitális eszközök és hálózatok képesek sokféleképpen kezelni és különböző célok mentén feldolgozni. A Cambridge-i Egyetem Pszichometria Központjában például kidolgoztak egy rendkívül hatékony és gyors módszert, amellyel egy ember vagy egy embercsoport jellemzői a különböző adatokból nagy pontossággal kielemezhetők (Kosinski, 2013). A vizsgált személyek először egy úgynevezett pszichometriai kérdőívet (*Big Five*) töltöttek ki, majd pedig megosztották a kutatókkal a Facebook-profiljuk adatait. A személyiségtesztet a Facebook-profilokkal összekapcsolva rendkívül megbízható következtetéseket lehetett levonni az adott személyre vonatkozóan. A kutatás vezetője szerint nagyjából ötven like alapján 95%-os pontossággal megállapítható volt a felhasználó bőrszíne, 88%-os pontossággal a szexuális orientációja és 85%-os pontossággal az, hogy melyik pártra fog szavazni. Száz-százötven like alapján pedig több adatot és összefüggést tudtak mondani a felhasználóról, mint a barátai és a szülei. Ennek a módszernek a legfőbb újdonsága az volt, hogy az így kapott személyiségprofilok révén nemcsak múltbeli tevékenységekre vonatkozóan lehetett ismereteket nyerni, hanem a jövőbeli cselekedeteket és döntéseket is jó hatásfokkal lehetett előre jelezni – ami a szabad akaratra, illetve a manipulálhatóságra vonatkozóan vet fel komoly filozófiai problémákat.

Az ezredforduló utáni digitális adatgyűjtés azonban már nemcsak a hagyományos értelemben vett azonosításra irányul. Napjaink adatbázisainak működtetőit ugyanis többnyire már nem az emberek személyisége érdekli, hanem a különböző célú felhasználhatósága. A digitális életvilág gazdasági és politikai nyersanyaga – az „új szén”, amelyet „bányászni” lehet (Mayer-Schönberger és Cukier, 2014. 134.) – a különböző típusú digitális felhasználóktól és felhasználókról gyűjtött információ. Az interneten áramló adatö-zön szűrése és szisztematikus feldolgozása révén az általunk megosztott és rólunk szóló online tartalmak sajátos módon áruvá válnak, amelyeket ugyanúgy adnak és vesznek a szolgáltatók, mint bármely piaci portékát. Ráadásul erről és ennek módjáról valójában

nem is tudnak az internetes felhasználók. Önrendelkezésünk az online térben ugyanis nagyon korlátozott. Például a rám vonatkozó adathalmazokból a piaci, adóhatósági vagy hitelintézeti elemző program csak azt vizsgálja, hogy meg szoktam-e fizetni a tartozásaimat, illetve, hogy mennyire vagyok rávehető egy újabb vásárlásra vagy hitelfelvételre egy célzott reklám révén; a belügyi program csupán azt vizsgálja, hogy mennyire kapcsolodom deviáns emberekhez, illetve mennyire valószínű, hogy majd bűncselekményt fogok elkövetni. Ugyanezek a kockázatok jelentkeznek a kifejezetten gyerekekre vonatkozó adatalapú mérések esetében is: a mesterséges intelligencia eldöntheti egy gyermek sorsát, ha „tehetségtelennek” vagy „deviánsnak” címkézi (Stephen-Davidowitz, 2019).

Az információbirtoklás varázsvilága

Mindez sok szempontból átalakítja a társadalmi és politikai viszonyokat is, hiszen egyre inkább az információkhoz való hozzájutás válik a hatalom – a kiszolgáltatottság és az uralom – alapjává. A digitális adatbázisok birtoklása és célirányos működtetése várhatóan négy nagyobb területet érint majd: a digitális kódok által alkalmazott kényszer, folyamatos megfigyelést, az információk tematikus szűrését, alternatív valóságok létrehozásával megvalósított elbizonytalanítást és félelemkeltést. Könnyű belátni, hogy a digitális rendszerek programozói és működtetői kényszeríteni tudnak bennünket bizonyos típusú döntések meghozatalára, illetve elviselésére. A digitális technológia ugyanis automatikus döntéseket hoz majd a fejünk fölött: jobb esetben például az önvezető autók nem engedik meg a közlekedési szabályok átlépését; rosszabb esetben pedig különböző digitális kódok révén kérlelhetetlenül kitiltanak bennünket olyan területekről, ahol korábban illetékesnek gondoltuk magunkat. Legalább ennyire ellentmondásos helyzetet teremt az is, hogy a rólunk gyűjtött adatok révén folyamatosan megfigyelhetőek, ellenőrizhetőek és fegyelmezhetőek vagyunk a hálózatok működtetői számára. Ez jobb esetben biztonságot jelent – gondoljunk csak az okosórák egészségügyi jelzéseire vagy az arcfelismerő utcai térfigyelő kamerák rendszerére –, rosszabb esetben azonban valóságos orwelli disztópiát, ahol a Nagy Testvér, illetve a neki alárendelt Gondolatrendőrség állandóan megfigyelés alatt tart bennünket. Ráadásul

A digitális adatbázisok birtoklása és célirányos működtetése várhatóan négy nagyobb területet érint majd: a digitális kódok által alkalmazott kényszer, folyamatos megfigyelést, az információk tematikus szűrését, alternatív valóságok létrehozásával megvalósított elbizonytalanítást és félelemkeltést. Könnyű belátni, hogy a digitális rendszerek programozói és működtetői kényszeríteni tudnak bennünket bizonyos típusú döntések meghozatalára, illetve elviselésére. A digitális technológia ugyanis automatikus döntéseket hoz majd a fejünk fölött: jobb esetben például az önvezető autók nem engedik meg a közlekedési szabályok átlépését; rosszabb esetben pedig különböző digitális kódok révén kérlelhetetlenül kitiltanak bennünket olyan területekről, ahol korábban illetékesnek gondoltuk magunkat. Legalább ennyire ellentmondásos helyzetet teremt az is, hogy a rólunk gyűjtött adatok révén folyamatosan megfigyelhetőek, ellenőrizhetőek és fegyelmezhetőek vagyunk a hálózatok működtetői számára.

erről többnyire nincs is tudomásunk, így védekezni sem tudunk ellene. A digitális megfigyelés, illetve megfigyelhetőség több szempontból is korlátozhatja autonómiánkat és szabadságunkat, hiszen a magánszféránkról is felhalmozott, bármikor visszakereshető adathalmaz révén viselkedésünk kategorizálhatóvá és megjósolhatóvá válik (Bajomi-Lázár, 2006). Ezeket a kockázatokat tovább növeli az a jól ismert tapasztalat, hogy a szolgáltatók – a mesterséges intelligencia automatikus döntései nyomán – folyamatosan szűrnek, személyre szólóvá formálják az információk áramlását. Így az interneten hozzánk érkező információk sokféle okból – politikai cenzúra, gazdasági marketing, speciális személyes érdeklődés és vélemény kiszolgálása – erősen szelektáltak, ami lényegében azt eredményezi, hogy bezárnak bennünket számunkra preformált hírközösségekbe, információs szűrőbuborékokba és a véleményünket folyamatosan megerősítő úgynevezett visszhangkamrákba (Vincze, 2019).

Szorosan ehhez tartozik az is, hogy az ilyen jellegű szűrések révén sajátos, egymással nem érintkező párhuzamos valóságok és virtuális világok alakulnak ki a digitális térben, ami óhatatlanul elbizonytalanítja a tények és értékek, igazságok és vélemények megszozott rendjét. A sokféle csatornából felénk áramló információözönben úgy járunk, mint akinek a kezében több, egyszerre sokfelé mutató iránytű van, így végső soron már nem tudjuk eldönteni, hogy melyik az „igazi valóság”, melyik is a számunkra helyes irány. Mindez átláthatatlan és félelemteli világot eredményez, amely lerombolja a korábbi akadémikus tekintélyeket (a tudományt, az iskolát), és tág teret enged a különböző álhíreknek és a digitális manipulációknak. Úgy tűnik, hogy a digitális életvilágban már egyre kevésbé érvényesül a felvilágosodás utáni pozitivisták optimizmusa, amely úgy gondolta, hogy a világ racionálisan megismerhető és „varázstalanítható” (Weber, 1995. 22.). Úgy tűnik, egyre inkább olyan varázsvilágban élünk, amelyben már nem látunk bele a rólunk automatikus döntéseket hozó gépek „fekete dobozába.”

Profilok és avatárok a Metaverzum varázsvilágában

Úgy tűnik, hogy a digitális kultúra rohamos terjedése révén az emberiség évezredek vágyai valósulhatnak meg (Almási, 2019). A korábban egységes rendszernek tételezett világegyetem (Univerzum) elgondolása mellett megjelent a Metaverzum⁵ világa, amely lényegében végtelen számú párhuzamos valóság létrehozásának lehetőségét jelenti. A Metaverzum egy háromdimenziós online közösségi tér, melyben a felhasználók a fizikai valósághoz hasonlóan, de annál jóval gazdagabb lehetőségekkel élhetik életüket. Ez azt jelenti, mintha az eddigi számítógépes világba közvetlenül bele tudnánk lépni, és ott személyes digitális kivetülésünk, avatárunk⁶ révén mozognánk a képernyőn: dolgoznánk, tanulnánk, vásárolnánk, sportolnánk, utaznánk, kulturális eseményekre járnánk, találkoznánk és beszélgetnénk a barátainkkal, és végtelen mennyiségű olyan tevékenységet folytathatnánk, amelyet hús-vér emberként korábban nem tehattünk meg. A Metaverzum fizikai lehetőségeinken és biológiai képességeinken nagymértékben túlmutató, gazdag és roppant valóságű életkereteket ígér a felhasználóknak, ahol ledőlnek az idő és tér korlátai. Egy szempillantás alatt – hétmérföldes csizma sem kell hozzá – ott lehetek, ahol csak akarok: utazás nélkül eljuthatok a távoli vidékekre, közelről nézhetem az őserdei vadállatok életét, bárkivel beszélgethetek, akinek a nyelvét nem ismerem, hiszen ma már a különböző fordítóprogramok valós időben tudnak fordítani; miközben akár visszamehetek az időben is, hogy az ókori Athén piacterén megbeszéljem Periklészsel a demokrácia problémáit, vagy éppen Hunyadi Jánossal Nádorfehérvár 1456-os védelmi terveit. Ráadásul mindezt már ma is roppant valóságű környezetben és egyre reálisabbnak látszó módon tehetem meg, hiszen a kiterjesztett valóság és a virtuális szemüvegek révén tényleges audiovizuális élmények érhetnek. Nemcsak akkor lehet hiteles háromdimenziós látványban részem, ha a virtuális valóság (*virtual reality*) segítségével „bolyongok” a párizsi Notre-Dame székesegyházban, vagy a kínai nagy falnál, hanem

akkor is, ha a kiterjesztett valóság (*augmented reality*) révén – akár a helyszínen sétálva – egy romtemplomra rá tudom vetíteni annak eredetinek gondolt képét. Ugyanakkor az audiovizuális ingereken túl a Metaverzumban igyekeznek egyre több érzékszervünket lekötöni. Már ma sem kizárt, hogy speciális digitális „kesztyűk” révén megérinthetek valamit, vagy kezét foghatok valakivel a virtuális térben, de a reálisnak tűnő mozgás és hőérzékelés, sőt az illatok érzékeltetése sem megvalósíthatatlan ma már.

Míndez nemcsak a fantasztikus irodalomban és a digitális játékok világában létezik. Már most is látszik, hogy az épülő, roppant inergazdag Metaverzum(ok) egyre inkább alternatívát fog(nak) jelenteni a jóval szegényesebbnek tűnő fizikai valósággal szemben. Legfőképpen azért, mert az avatárok és digitális profilok révén sokféle, mindig vágyott emberi kiteljesedést és „Édenkertet” (Hankiss, 1997. 53–93.) lehet elérni, még hozzá roppant felhasználó-központú és személyre szabott módon. A Metaverzum varázsvilágában ugyanis az avatárok révén könnyen megvalósítható lesz az emberi identitás megsokszorozódása és vágyaink kivetítése. Akár több száz példányban és alakban jelenhetünk meg itt és építhetünk ki – akár anonim módon is – párhuzamos kapcsolatokat. Ha nem is tudunk hosszú ideig élni, de nyugodtan élhetünk „széles” életet. Ebben a „bármit megtehetünk”-világban vélhetően ritkán lesz rossz idő, és csak nagyon esetlegesen történnek majd fájdalmas események. Mint a Buddhává vált Sziddhártha királyfi, csak véletlenszerűen találkozunk majd betegséggel, öregséggel vagy halállal. Ráadásul mindez már személyre szabott módon valósul majd meg. Egyrészt azért, mert ebben a virtuális világban a felhasználó kognitív képességeinek és képzelőerejének a jelenlegi szabályozási formák ismeretében semmi sem szabhat gátat. Másrészt pedig azért – és ez hordozza a rendszer legfőbb veszélyét is –, mert az avatár mögé bújó felhasználó digitális profilját jól ismerő Metaverzum olyan személyes világot (buborékot) épít köré, ami nagymértékben elbizonytalanítja a fizikai világra vonatkozó realitásérzékét és valóság tudatát: állandóan kedvenc színeivel és tárgyaival veszi körül, a virtuális boltokban csak olyan termékeket talál, amelyek az ő szükségleteit és ízlését tükrözik, az információkat és híreket az ő „szája íze” alapján válogatják, mindig ő „lövi be” a gólokat...

A Metaverzum varázsvilágában tehát az avatárok és a rendszer által generált digitális profilok sajátos identitáskonstrukciókat hoznak létre. Ebben a rendszerben az avatárok a vágykiteljesítés – „Milyen szeretnék lenni?” „Milyennek szeretnék látszani?” – funkcióját töltik be, míg a digitális profilok sok tekintetben a külső meghatározottságot – „Milyennek látnak?” „Milyennek formálnak?” – képviselik ebben a kifejezetten piaci és politikai érdekek által vezérelt virtuális térben. Míndez tehát egyszerre ígéri és hordozza az emberi kiteljesedés lehetőségét, a szabadságot és kreativitást és egy új típusú közösségi társadalom kialakulását, ugyanakkor a digitális rendszereknek való végtelen kiszolgáltatottságot és függőséget, valamint a virtuális szemüvegben magányosan üldögélő felhasználók rémképét is.

A digitális profilalkotás gyakorlata

A digitális adatgyűjtés és profilalkotás nagyjából az ezredfordulóig a hagyományos típusalkotások gyakorlatát követte. Többnyire nagyobb célcsoportok – nők vagy férfiak, tizenévesek vagy nyugdíjasok, városiak vagy vidékiek – jellemző tulajdonságait, illetve digitális érdeklődését és gyakorlatát igyekezett kategorizálni. Ezek a digitális profilok nem létező személyeket írtak le, hanem egy-egy célcsoport tulajdonságait testesítették meg, de akár konkrét információval is szolgáltak jellemző ételeikről, ruháikról, tipikus fogyasztási és kapcsolati szokásaikról. Ilyen jellegű általános célcsoportelemzésnek tekinthetők például az utóbbi időben divatosá váló generációs jellemzések (Gyarmathy, 2020).

A 2016-os amerikai elnökválasztás világított rá látványosan arra, hogy a mesterséges intelligencia előretörése miatt a digitális profilozás nagyon komoly veszélyeket hordoz az online térben jelenlévők számára. A digitális aktivitások (lábnyomok) szisztematikus gépi vizsgálata révén ugyanis hihetetlenül pontos egyéni személyiségprofilok – identitás, értékrend, világnézet, érdeklődési irány – rajzolhatók meg. Ezek a profilok nem csupán statikus képek, hanem dinamikusan változó jellemzések, amelyek folyamatosan követik és célzott reklámokkal alakítják életünket és formálják (manipulálják) személyiségünket. Mindez lényegében már nem hagyományos értelemben vett „lehallgatást” jelent⁷, hanem azt, hogy telefonálásainkat és internetes böngészéseinket a mesterséges intelligencia különböző „nyomkövető” programjai képesek értelmezni és a szolgáltatók, illetve a politikai és piaci szereplők érdekében feldolgozni. Nemcsak arról a mindennapi tapasztalatról van szó, hogy ha például az interneten keresünk valamit, vagy akár csak hangosan beszélünk valamely témáról a bekapcsolt (sőt, ma már a kikapcsolt) mobiltelefonunk környezetében, akkor hamarosan reklámszövegeket kapunk az adott dologról vagy témáról. Sokkal inkább arról, hogy az online térben rólunk vagy általunk megjelenő információk miatt több szempontból is kiszolgáltatottakká válunk. Ez ugyanis egyrészt veszélyezteti a magánszféra korábban sérthetetlennek tartott határait, védettségét. Az online térben megjelenő személyes megnyilvánulásaink – testképünk, közvetlen életkörülményeink, kapcsolatrendszerünk, vágyaink, álmaink, világnézetünk, érdeklődési irányultságunk, jellemző tevékenységeink – örökké rögzült nyitott könyvként tárulnak fel nemcsak a beavatottak, hanem az illetéktelenek előtt is. Legalább ennyire félelmetes, hogy folyamatosan megfigyelhetőek vagyunk, ami sokféle módon növeli kiszolgáltatottságunkat. A kezünkre szerelt okosórák minden pillanatban földolgozhatják és elküldhetik bárhová szívverésünk számát, vérnyomásunk és vércukorszintünk értékeit, amellyel jól nyomon követhető biológiai és társadalmi aktivitásunk. Internetforgalmunk, mobiltelefonunk adatai és bankkártyánk alapján pedig nemcsak térbeli mozgásunk, kapcsolatrendszerünk és életmódunk múltbéli történései rekonstruálhatóak, hanem még viszonylag pontosan előrejelzések készítésére is lehetőséget adnak (Barabási, 2016). Komoly kockázatot jelent, hogy digitális profilunk alapján célzott reklámokkal és különböző szűrőprogramokkal sokféle módon észrevétlenül manipulálhatnak bennünket⁸, illetve, hogy a rólunk alkotott pszichológiai, gazdasági vagy politikai profilunk alapján gépi jellegű „automatikus döntés” születik számunkra fontos kérdésekben: például az anyaságra való készülődés gépi „leleplezése” a leendő munkavállalót eleve kizárja a megpályázott állás megszerzéséből. Ebből a szempontból különösen veszélyeztetett helyzetben vannak a hátrányos helyzetű és mérsékelt tudatossággal rendelkező személyek, valamint a gyermekek.⁹

Nem véletlen, hogy az ezredforduló után a társadalmi együttélés és személyes biztonság egyik legfontosabb szabályozandó kérdésévé vált az adatvédelem, amelynek jogi kerete az Európai Unióban az úgynevezett GDPR, amely közvetlenül is szabályozza a személyes adatok automatizált (emberi beavatkozás nélküli) kezelését, így a digitális profilozást is.¹⁰

Digitális profilalkotás a pedagógiai gyakorlatban...

Digitális adatgyűjtés és profilalkotás az oktatásban

Mint korábban már volt szó róla, az iskola világában régóta magától értetődő gyakorlat mind a szisztematikus adatgyűjtés, mind pedig a profilalkotás. Az utóbbi évtizedekben – a kommunikációs technológia gyors ütemű változásai nyomán – az is természetessé vált, hogy mindez hosszú távon érvényesülő és széleskörű tudományos adatgyűjtési rendszerré vált, gondoljunk csak az ezredforduló után rendszeressé vált úgynevezett

kompetenciamérésekre¹¹. A digitális technológiára épülő iskolai mérések alapvetően az iskolai teljesítmények értékelését segítik elő, de személyre szabott módon lehetővé teszik a diákok és diákcsoportok motivációs bázisának és személyiség típusának komplex feltérképezését és előrejelzését is. A folyamatos mérések nyomán létrejövő hatalmas adatbázisokból a technológiai eszközökkel dolgozó adattudományok ugyanis egyre sokrétűbb képmásokat, gondolkodási és cselekvési mintázatokat képesek megrajzolni, amely mintázatokból egyre pontosabb előrejelzéseket is meg lehet fogalmazni.

A nagy oktatási adatbázisok egyik felhasználási lehetősége az oktatáspolitikai tervezés volt. Az úgynevezett „tényekre alapozott oktatáspolitikai” (Halász, 2009) legfőbb sajátossága az, hogy a tanítás-tanulás mindaddig nem algoritmizált rendszerét folyamatosan mérhető indikátorokra bontották, amelyek révén számtalan visszajelzés érkezett az iskolarendszer eredményességéről és hatékonyságáról. Ezek adatszerű mérhetőségéről ugyan még ma is komoly viták folynak (Jakab, 2020), de az vitathatatlan, hogy a pedagógiai munka indikátorokra való visszavezetése komoly visszajelzéseket és minőségbiztosítási lehetőségeket nyújt az oktatási rendszer működtetői számára. Az egyes diákokra, illetve diákcsoportokra vonatkozó technológiai adatgyűjtések és adatfeldolgozások jelentőségét jól mutatják azok a kifejezések – *educational data mining* (oktatási adatbányászat), *pedagogical process-mining* (pedagógiai folyamatbányászat), *learning analytics* (tanulás-analitika) –, amelyek arra utalnak, hogy a mérések eredményeiből már nemcsak a diákok aktuális eredményeit lehet megismerni, de komoly előrejelzéseket lehet tenni a jövőre vonatkozóan is, ami nagymértékben kibővíti a pedagógiai tervezés és fejlesztés lehetőségeit. Ennek kiváló példája a Szegedi Egyetem Oktatásméleti Kutatócsoportja által kifejlesztett és évtizedek óta dinamikus működő úgynevezett eDia rendszer (www.eDia.hu), amely hosszú távon és személyre szabott módon több ezer diák eredményeit rögzíti, értékeli és célzott fejlesztő feladatok révén javítja (Molnár és mtsai, 2021). Az eDia rendszer azonban nemcsak a hagyományos tanulási folyamatokat segíti, hanem mélyebb tanulás-módszertani, illetve személyiség-lélektani összefüggéseket is felszínre hoz. Egyrészt azért, hogy komplex módon közelít a diákok tanulásához. Folyamatosan méri a fiatalok pszichológiai háttérét, motivációját és tanulás-módszertani sajátosságait, valamint a megtanulandó tananyag alapvető jellemzőit, miközben folyamatos visszajelzéseket ad az elsajátított tananyag mélységéről is. Másrészt kihasználja a digitális mérésekben rejlő lehetőségeket is, amelyek olyan információkkal szolgálnak a tanárok számára, amelyek korábban láthatatlanok voltak. Az online tanulás, illetve a digitális mintavételek során ugyanis a technológia sok olyan információt rögzít – a monitorra irányuló szemmozgások, a klikkelés módja és sorrendje, a próbálkozások tudatossága és mikéntje, az időgazdálkodás –, amelyek bepillantást engednek az adott diák gondolkodási és tanulási kultúrájába, és ami lehetővé teszi az illető személyre szabott pedagógiai fejlesztését (Csapó, 2018).

A digitális médiahasználati profilalkotás felelőssége és általános jellemzői

Amikor a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok digitális profiljainak kidolgozásához fogtunk, tudtuk, hogy az erkölcsi kérdéseket nem tudjuk majd megúszni. Célunk ugyan kifejezetten edukatív jellegű volt – a különleges helyzetben élő fiatalok digitális kultúrájának megértése, valamint médiahasználati kockázataik feltérképezése –, de a célcsoport nagyfokú sérülékenysége és eszközeink roppant hatékonysága fokozott óvatosságra intett. A digitális életvilág korábban felvázolt veszélyei ugyanis több szempontból is felvetődtek a kutatás során. Megszereztük ugyan a szükséges engedélyeket, gondosan ügyeltünk a magánszféra és a személyes adatok védelmére vonatkozó elvek és szabályok betartására, és közvetlenül nem pillantottunk bele a fiatalok telefonos, illetve számítógépes forgalmába, mégis sokszor volt olyan érzésünk, hogy „kukucsálunk”.

A személyiség- és digitáliselégedettség-tesztek elemzésekor, a beszélgetések, az avatárkészítés és – különösen – a drámajátékok során nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatalok magánszférájának „intim” területeit (is) érintjük.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt számunkra, hogy alapvető feladatunk itt és most nem a közvetlen beavatkozás, hanem az elfogulatlan kutatás, illetve a később kiindulópontként és összehasonlítási alapként szolgáló médiahasználati profilok minél sokoldalúbb létrehozása. Így legfeljebb csak jelezni tudtuk a nevelőknek, hogy a kutatás feldolgozása során olyan összefüggések kerültek felszínre, amelyek azonnali beavatkozást igényeltek (volna): például a túlzott internethasználat, az online térben megismert idegenekkel történő beszélgetések, az életkornak nem megfelelő tartalmak elérése, a bűnre csábító nemzeti digitális hálózatokkal való kapcsolattartás, vagy akár a több kutatási elemből is kivilágoló normatörő, deviáns hajlam.

Saját felelősségünk értelmezése érdekében azonban már a kutatás tervezésekor rögzítettük, hogy vizsgálatunk nem egyes fiatalok megismerésére irányul, hanem típusok kialakítására, amelyek mindenekelőtt a nevelők munkájához nyújthatnak segítséget. Szorosan ehhez tartozott az is, hogy nem teljeskörű digitális profilok megrajzolására törekedtünk, hanem a jóval szűkebben értelmezett digitálismédia-használati profilok kialakítására, amelynek fő fókusza a digitális kockázatok feltérképezése volt. Ebből következően ezek a profilok csak érintőlegesen kapcsolódtak a pedagógiai jellegű profilalkotási gyakorlathoz: előítéletmentesen feltáró jellegűek, így nem tartalmaznak előzetes eredményelvárást vagy értékelési mozzanatot sem. Hozzáadott pedagógiai értékük nem a médiahasználati kompetenciák fejlesztése, sokkal inkább a fiatalok digitális élményeinek és életvilágának felmérése a számukra leghatékonyabb beavatkozások tervezése. A profilok megalkotásakor ugyan nem a fiatalok közvetlen igényeiből indultunk ki – az nem a prevenció irányába vitte volna a kutatást –, de annyiban mégis építettünk a dizájn-gondolkodás perszónaalkotó szemléletére, hogy konkrét élettörténetet és az avatár-ábrázolások révén arcképet is adtunk számukra.

Az általunk létrehozott digitálismédia-használati profilok fő jellemzője az, hogy a pedagógiai prevenció érdekében a lakószobákban élő hátrányos helyzetű és roppant érzékeny (sérülékeny) fiatalok médiahasználati kockázataira koncentrálnak. Az ilyen jellegű kutatások legfőbb jellemzője az, hogy az elérhető információk látenciaszintje magas. Ez azt jelenti, hogy a kutatók sok esetben csupán sejtésekre hagyatkozhatnak, mivel egyrészt a vizsgált személyekre sem jellemző a (ön)tudatos médiahasználat, másrészt pedig maguk a kockázatok is nagyrészt indirekt vagy áttételes formában jelentkeznek. Így a digitálismédia-használat különböző kockázatainak – például gyűlöletbeszéd, zaklatásfüggőség, álprofilok használata, az agresszív, illetve a pornográf tartalmaknak való kitettség stb. – valószínűsíthető mértékét próbáltuk megragadni minél több oldalról: pszichológiai alaplimentázat, szociokulturális háttér, médiahasználati szokások és kreatív gyakorlat, illetve drámapedagógiai gyakorlat. Úgy gondoljuk, hogy az ily módon létrejött médiahasználati profilok a nevelők kezében fontos orientációs ponttá válhatnak majd, de már itt fel kell hívni a figyelmüket arra is, hogy az ilyen megközelítések könnyen válhatnak a címkézés (stigmatizáció), illetve az önmagát beteljesítő jóslat eszközévé is.

Irodalom

Alföldi Ágnes Dóra (2012). A profilalkotás tudományterületi elhelyezkedése és térbeli modelljei. *Magyar Tudomány*, 173(8), 980–987.

Almási Miklós (2019). *Ami bennünk van. Lélek a digitális kor viharában*. Fekete Sas.

Antle, A. (2008). Child-based personas: Need, ability and experience. *Cognition, Technology & Work*, 10, 155–166. DOI: [10.1007/s10111-007-0071-2](https://doi.org/10.1007/s10111-007-0071-2)

Bajomi-Lázár Péter (2006). Manipulál-e a Média? *Médiakutató*, 3.

- Bánati Tibor (2022). Rendőrségi adatgyűjtés és adatfelhasználás a profilalkotásban. *Belügyi Szemle*, 70(1). DOI: [10.38146/bsz.2022.1.6](https://doi.org/10.38146/bsz.2022.1.6)
- Barabási A.-L. (2016). *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri Kiadó.
- Benedek István (1987). *A Szondi-féle sorsanalitikus ösztönrendszer*. Buddhista Misszió.
- Carver, C. S. & Scheier, M. F. (2003). *Személyiség-pszichológia*. Osiris Kiadó.
- Csapó Benő, Molnár Gyöngyvér & R. Tóth Krisztina (2008). A papíralapú tesztekől a számítógépes adaptív tesztlésig. *Iskolakultúra*, 18(3–4), 3–16.
- Csapó Benő (2018). Diagnosztikus értékelés és differenciált fejlesztés: új eredmények és perspektívák. In Kónyáné Tóth Mária & Molnár Csaba (szerk.), *Köznevelés, szakképzés, pedagógusképzés – innováció. XX. Országos Közoktatási Szakértői Konferencia*. I. kötet. Suliszerviz Oktatási és Szakértői Iroda. 215–225.
- Csepeli György (2020). *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Kossuth Kiadó.
- Gergely Zsuzsanna & Révész Enikő Evelin (2021). Kreatív módszerek a virtuális térben. Felhasználóközpontú tervezés. In Ambrus Attila József (szerk.), *a tudományos eredmények láthatóságának növelése: Megoldások a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont kutatás- és oktatástámogatási eszköztárából*. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont. 262–298. DOI: [10.15170/ektk-teln-2021.06](https://doi.org/10.15170/ektk-teln-2021.06)
- Gyarmathy Éva (2020). *Az infokommunikációs társadalom generációi*. OFOE. https://osztalyfonok.hu/konyvesbolt/konyvek/GyarmathyEva_Az_infokommunikacios_tarsadalom_generacioi.pdf?fbclid=IwAR1Rv2mb_zWbBLQCkuA0vxMU-hZIM7H1WIN65WfWmz7hxbQyi79hn31n8oVU Utolsó letöltés: 2022. 01. 22.
- Halász Gábor (2009). Tényekre alapozott oktatáspolitikai és oktatásfejlesztés. In Pusztai Gabriella & Rébay Magdolna (szerk.), *Kié az oktatáskutatás? Tanulmányok Kozma Tamás 70. születésnapjára*. Csokonai Könyvkiadó. 187–191.
- Hankiss Elemér (1997). *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó.
- Harari, Y. N. (2018). *21 lecke a 21. századra*. Animus Kiadó.
- Horváth Márk, Lovász Ádám & Nemes Z. Mórió (2019). *A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni*. Prae Kiadó.
- Jacobi, J. (2009). *C. G. Jung pszichológiája*. Animus Kiadó.
- Jakab György (2020). ISKOLA – járvány idején. I-II. *Iskolakultúra* 30(9 és 10) 64-76. és 53-64. DOI: [10.14232/iskult.2020.9.64](https://doi.org/10.14232/iskult.2020.9.64)
- Jung, C. G. (1947). *Bevezetés a tudattalan világába*. Bibliotheca Kiadó.
- Kosinski, M. Stillwell, D., Graepel T. (2013). *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*. Letöltés helye és ideje: <http://www.pnas.org/content/pnas/110/15/5802.full.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 02. 10. DOI: [10.1073/pnas.1218772110](https://doi.org/10.1073/pnas.1218772110)
- Lanier, J. (2020). *Miért töröld magadat azonnal a közösségi oldaladról?* Európa.
- Lehoczki Ágnes (2014). Nehézségek és módszertani dilemmák a profilalkotás hazai kutatásában. *Magyar Rendészet*, 14(2), 51–61.
- MacGilchrist, B., Myers, K. & Reed, J. (2011). *A sikeres iskola. Az intelligensen működő szervezet*. Műszaki Kiadó.
- Mayer-Schönberger, V. & Cukier, K. (2014). *Big Data: Forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket*. HVG Könyvek.
- Molnár Gyöngyvér, Pásztor Attila, Kiss Renáta & Csapó Benő (2021). Az eDia online diagnosztikus értékelő rendszer: a személyre szóló fejlesztés alapvető eszköze. *Új Pedagógiai Szemle*, 71(9–10), 42–53.
- Rab Árpád (2019). A digitális kultúra transzformációs hatásai. In Dombi Judit & Rimai Dávid (szerk.), *Digitális forradalom világunkban*. Institutio Kiadó. 131–151.
- Robinson, K. & Aronica, L. (2018). *Kreatív iskolák. Az oktatás alulról szerveződő forradalmi átalakítása*. HVG Könyvek.
- Stephens-Davidowitz, S. (2019). *Mindenki hazudik – Az vagy, amire klikkelsz*. Athenaeum.
- Somkutas Péter & Kóhidi Ákos (2017). Az önvezető autó szoftvere magas szintű szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó? *Medias Res*, 6(2), 232–269.
- Susskind, J. (2021). *Politika a jövőben*. Athenaeum.
- Vincze Hanna Orsolya (2019). Hírközösségek és véleménybuborékok. *ME.dok*, 14(2), 5–17.
- Weber, M. (1995). *A tudomány és politika, mint hivatás*. Kossuth Könyvkiadó.

Jegyzetek

- ¹ A kriminalisztikai profilalkotásnak gyakorlatilag két módszere van: az induktív és a deduktív. Az induktív profilalkotás menete az, hogy a büntügyi nyilvántartásokból nyert adatok összehasonlításával alkotják meg a lehetséges elkövető személyiségtípusát. A deduktív profilalkotásnál az adott nyomozás során összegyűjtött bizonyítékok és rekonstrukciók elemzése nyomán következtetnek a lehetséges elkövető személyiségvonásaira (Bánáti, 2022. 89.).
- ² Mint korábban már volt szó róla, mostani kutatásunk során több szempontból is tudatosan kerültük a kriminalisztikai vonatkozásokat, illetve a kriminalisztikai profilozás gyakorlatát. Részben azért, mert a konkrét lakásotthoni vizsgálatok során ezekre a kényes témákra direkt formában sem a nevelők, sem pedig a fiatalok nem utaltak, amit bizonyos mértékben tiszteletben kellett tartanunk. A médiahasználati vizsgálatokból – indirekt formában – természetesen nagyon sokféle ilyen jellegű összefüggés is felszínre került, de mivel itt elsősorban a médiahasználati kockázatokra fókuszáltunk, ezért ebben a keretben nem akartuk stigmatizálni, címkézni a fiatalokat. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy a további kutatásoknak éppen arra kell majd törekedniük, hogy a médiahasználati kockázatokon túlmutató kockázatok is felmérjék.
- ³ A szisztematikus adatgyűjtés államhatalmi meghatározottságát jól mutatja a *statisztika* szavunk, amelynek eredete visszavezethető a latin *status* (állam, álladalom) kifejezésekre, közvetlenül pedig a német *Staatswissenschaft* (államtudomány) szóból került át a magyar nyelvbe a 18. században.
- ⁴ Az utóbbi időben – különösen a digitális oktatás bevezetése óta – roppant módon elterjedtek az interneten a diák-, illetve a tanártípusokról szóló audiovizuális leírások: <https://www.youtube.com/watch?v=wFSSg-BO3NS0> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.; https://na-de-kerem.blog.hu/2012/11/08/diaktipusok_895 Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.; https://tanarvelemen.blog.hu/2018/11/28/a_8_legismertebb_tanartipus Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- ⁵ A Metaverzum egy olyan digitális közösségi platform, amelyben felhasználók valós időben „párhuzamos életet” élhetnek az online térben. Ebben a virtuális közegben mindenki felépítheti saját világát, itt megtermelt pénzen (kriptoaluta) vásárolhat csak itt érvényes egyedi digitális dolgokat (NFT), dolgozhat, szórakozhat, és akárhány emberhez kapcsolódhat (Rab, 2019). Napjainkban sokféle ilyen jellegű virtuálisvilág-építés folyik. A legismertebb ezek közül a Facebook alapítója, Mark Zuckerberg folyamatosan épülő virtuális világa.
- ⁶ A Metaverzumban természetesen nem személyesen, hanem valamilyen digitális reprezentáció révén kerülnek kapcsolatba a kommunikáló felek. Ez azt is lehetővé teszi, hogy a fizikai valóságban felépített identitások helyett virtuálisan megképzett (kitalált) identitásokat alakítsanak ki maguknak, amelyeket összefoglaló néven avatárnak hívnak. Az avatár szanskrit eredetű kifejezés, jelentése: földreszállás. Egy halhatatlan lény vagy a legfelsőbb lény megtestesülésére (inkarnációjára) utal. Digitális környezetben az avatár fogalma egy elképzelt, de a virtuális térben önálló megjelenési formákkal és identitással rendelkező digitális figurát, jelent, aki/amely egy létező felhasználó digitális kivételének tekinthető. Az avatár lehet a felhasználóra hasonlító, annak jellemző tulajdonságait hordozó szereplő, de lehet teljesen anonim alak, aki mögé igyekszik elbújni a felhasználó a digitális térben.
- ⁷ Ezen a téren nem is kell speciális összeesküvés-elméletekre hagyatkoznunk, mindez nyíltan és hozzáférhetően történik, ami azt is jelenti, hogy bizonyos mértékben védekezni is lehet ellene. Például, ha egy általam használt Google- szolgáltatás (Gmail, YouTube) esetében rákattintok a saját profilomra, majd a menüsorból kiválasztom a *Google-fiók kezelése* lehetőséget, akkor az *Adatok és adatvédelem* „fültre” rákattintva megtalálható a *Hirdetésbeállítások* felirat. Ezen belül – *Hirdetések személyre szabása* – már közvetlen módon megtekinthetem, hogy milyen információkat gyűjtött össze rólam a Szolgáltató – hogy milyen hirdetési profilt hoztak rólam létre.
- ⁸ Mindenkinék ajánlható, hogy nézze meg az erről szóló *Társadalmi dilemma* című dokumentumfilmet (<https://port.hu/adatlap/film/mozi/tarsadalmi-dilemma-the-social-dilemma/movie-222850> Utolsó letöltés: 2022. 01. 22.) vagy olvassa a szakértők – például Lanier (2020) – írásait.
- ⁹ Az elmúlt évben az 5Rights Foundation kutatói egy jól megtervezett felmérés keretében (https://5rightsfoundation.com/uploads/PathwaysSummary.pdf?_cchid=fdeabab30b6179a76d716ef3a6456947 Utolsó letöltés: 2022. 02. 02.) egyértelműen bizonyítani tudták, hogy a nagy digitális hálózatok – Facebook, Instagram, Tik-tok – adatvédelmi elveikkel ellentétben valójában nincsenek tekintettel a fiatalokra. Piaci elveik azt diktálják, hogy az életkori sajátosságoktól függetlenül mindenkit vonjanak be a hálózatukba még akkor is, ha ez veszélyezteti

a gyermekeket. A kutatók 13 éves gyermekeket alaposan kifaggatva rájuk jellemző digitális álprofilokat készítettek, amelyeket kitétek a különböző közösségi portálokra. Néhány órán belül ezekre az ismert életkorú profilokra különböző cégektől és magánszemélyektől olyan kérést tartalmak – vásárlásra buzdító célzott reklámok, ismeretlenekkel való kapcsolatfelvétellel felhívó ígérek és felszólítások, pornográf szövegek – érkeztek, amelyek nyilvánvalóan károsak ezen korosztály számára. Hasonló jellegű kísérletet valósítottak meg a *Csapda a neten* című dokumentumfilm (<https://online-filmek.me/film/30193-csapda-a-neten> Utolsó letöltés: 2022. 02. 02.) alkotói. Ebben a dokumentumfilmben is álprofilokat hoznak létre kiskamasznak látszó idősebb lányok, és beszélgetnek az álprofil nevében a kéréstől rájuk akaszgó pedofil hajlamú személyekkel. Akciókutatásunk során valószínűsítettük, hogy ha a lakóterületekben lakó fiatalokra jellemző ilyen álprofilokat hoznánk létre, akkor nagyon sokan igyekeznének kihasználni kiszolgáltatottságukat. Ezt erősítik meg azok a korábban említett nemzetközi felmérések is, amelyek szerint a nemzetközi gyermekkereskedelem és a fiúkat-lányokat egyaránt érintő prostitúciós hálózat nagyjából az interneten keresztül környékezi meg áldozatait.

¹⁰ A GDPR (General Data Protection Regulation) egy Magyarországon is irányadó általános adatvédelmi rendelet, amelyet az Európai Parlament és a Tanács adott ki 2016-ban (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=PT> Utolsó letöltés: 2022. 01. 22.). A profilalkotás fogalmát a GDPR 4. cikk 4. pontja határozza meg. Eszerint profilalkotásnak minősül a „személyes adatok automatizált kezelésének bármely olyan formája, amelynek során a személyes adatokat valamely természetes személyhez fűződő bizonyos személyes jellemzők értékelésére, különösen a munkahelyi teljesítményhez, gazdasági helyzetéhez, egészségi állapotához, személyes preferenciákhoz, érdeklődéshez, megbízhatósághoz, viselkedéshez, tartózkodási helyhez vagy mozgáshoz kapcsolódó jellemzők elemzésére vagy előrejelzésére használják.”

¹¹ A 2001 óta működő magyarországi kompetenciamérések óriási adatbázisa egyrészt lehetőséget ad minden egyes diák egyéni fejlődésének nyomon követésére és célzott fejlesztési programok kidolgozására, másrészt lehetőséget ad arra is, hogy viszonylag megbízható visszajelzéseket kapjunk a különböző országos vagy regionális oktatáspolitikai beavatkozások tényleges hatásairól, miközben lehetővé tesz különböző típusú nemzetközi összehasonlításokat is.

Absztrakt

Mivel a magyar pedagógiai köztudatban a digitális életvilág és digitális profilalkotás fogalma még nem igazán elterjedt, ezért itt és most röviden vázoljuk ennek kereteit és főbb sajátosságait. Az írás – témánknak megfelelően – a digitális életvilág kockázataival, valamint a profilalkotás különböző módjaival és felhasználási területeivel foglalkozik.